

УДК 821.161.2'06-311.1.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/43-3-20>

Альона ТАРАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-5357-4759
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Дніпро, Україна) Taranenko_AV@i.ua

КОНЦЕПТУАЛЬНІСТЬ ХУДОЖНЬОГО ОСМИСЛЕННЯ СВІТУ ГЕРОЯ-ДИТИНИ В ПОВІСТІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА «БІЛЬ І ГНІВ»

Мета статті – висвітлити своєрідність художнього зображення внутрішнього світу особистості в повісті «Біль і гнів» класика Євгена Гуцала, особливості психології героя-дитини, його дій, вчинків тощо в умовах воєнного неспокою. Зважаючи на спорадичне звернення українських вчених-літературознавців (Віталія Дончика, Лариси Громик, Наталії Мрищук, Наталії Полохової та багатьох інших) до названої вище повісті українського письменника-класика, авторка статті пропонує по-новому прочитати твір митця, зосередивши увагу на центральному образі 12-річного героя Ілька Шулика. Зупиняючись на яскравих показниках повістєвого жанру, образній картині, в яку вмонтовано портрети пересічних мешканців села (зокрема, дітей війни), їхнє важке життя на окупованій території, чітко виокремлюється максимально об'єктивоване слово Євгена Гуцала, бажання об'ємно зобразити непростий світ дитини. У статті, з огляду на аналіз несправедливо забутої глибоко психологічної повісті «Біль і гнів» одного з найсильніших українських прозаїків другої половини ХХ ст. Євгена Гуцала, окреслено концептуальність істинного людського «Я» під час окупації, героїзм у критичних ситуаціях, що увиразнило традиційний для нашої літератури тип головного персонажа, котрий є не просто типом людини, а носієм ідеї. Варто відзначити, що протистояння діти/дорослі відсутнє в обраній для аналізу повісті митця, їхнє групування відбувається за аксіологічними критеріями, а справжнє «Я» визначається у взаємозв'язку з багатолітнім соціумом, його обставинами. Модель світу у творі – це приклад життя-буття однієї родини Шуликів часів окупації. Крізь призму дитинності, мудрості, спостережливості Ілька увиразнено і внутрішні константи інших героїв твору (зокрема, Сави Григоровича, Христини та інших). Автор акцентує увагу на низці проблем, які порушує прозаїк: зраді, героїзмі, мужності, обов'язку, честі, совісті тощо; підкреслено, що для Євгена Гуцала визначальним є принцип детермінізму, активне використання реалістичних маркерів зображення, що засвідчують гостре вболівання за долю героїв.

***Ключові слова:** повість, психологія, наратив, внутрішній світ, особистість, герой-дитина, дитина війни, рід, родина, життя.*

Alona TARANENKO,
orcid.org/0000-0002-5357-4759
Candidate of Pedagogical Science,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature
Oles Honchar Dnipro National University
(Dnipro, Ukraine) Taranenko_AV@i.ua

THE CONCEPTUALITY OF THE ARTISTIC UNDERSTANDING OF THE WORLD OF THE HERO-CHILD IN THE STORY OF YEVHEN HUTSAL “PAIN AND ANGER”

The aim is to highlight the originality of the artistic expression of the inner world of the individual in the story “Pain and Anger” by Yevhen Hutsal, the features of the psychology of the hero-child, his actions, deeds, etc. in the parameters of military unrest. Due to the sporadic attention of Ukrainian literary critics (V. Donchyk, L. Hromyk, N. Mryshchuk, N. Polokhova and many others) to the story of the Ukrainian classic writer, the author of the article offers to read this work of the artist from a new angle, focusing on the central image of the twelve-year-old child hero Ilko Shulyk. Focusing on the vivid indicators of the narrative genre, the imagery, which incorporates portraits of ordinary villagers (including children of war), their hard life in the occupied territories, is clearly outlined by the most objective word of Ye. Hutsal due to his desire to depict the difficult world of the child. The article analyzes the conceptualism of the true human “I” during the occupation, heroism in borderline situations, which emphasized the traditional for our literature, the type of the main character, which is not just the type of person, but the bearer of the idea. It should be mentioned that there is no opposition between the children and the adults in the analyzed novella. The characters are grouped according to the axiological criteria, and one’s real personality manifests in various interactions with society in different circumstances. The model of the world in this work is illustrated by an example of the existence of one family (Shulyks) in times of occupation. Through the prism of Ilko’s perception, due to his childish worldview, wisdom, and observation skill, the author managed to express the internal constants of the other characters (particularly, Sava Hryhorovych, Khrystyna, etc). The author focuses on a number of issues addressed by the prose writer: betrayal, heroism, courage, duty, honor, conscience, etc.; It is emphasized that for Yevhen Hutsal the determining factor is the principle of determinism, the active use of realistic image markers, which testify to the acute admiration for the fate of the heroes.

***Key words:** story, psychology, narrative, inner world, personality, child hero, child of war, family, life.*

Постановка проблеми. Останнім часом у літературознавстві порушується питання нового прочитання класиків української літератури другої половини минулого століття. Питання художнього осмислення образу дитини-героя, його психології, спектра рефлексивних виявів, відчуттів усе частіше актуалізується у вітчизняній науці. Особливе місце в мистецькому моделюванні «Я» дитини належить літературі 1970–1980-х рр. Це непростий і невимовно болісний період в історико-культурній скарбниці нашого народу; це вимір соцреалістичних законів; «це і незнаний ніде приклад тоталітарного свавілля, нищення культури, це і приклад перемоги у кінцевому підсумку самої літератури, її національної ідентичності й художньої іманентності над усім штучним, насаджуваним, привнесеним» (Дончик, 2011: 22). В українській літературі того часу, так чи інакше утверджуючи свою чесну громадянську й мистецьку позицію, працювали талановиті автори, на твори яких одразу реагувала критика. Деякі письменники тієї доби наважувалися «говорити» власним голосом, актуалізувати ідеологічно «правильні» теми, мотиви, апелювати до «свого» центрального героя – дитини, внутрішні маркери якого увиразнювали зазвичай загальноприйняті морально-етичні домінанти, споконвічні ціннісні пріоритети.

Аналіз досліджень. На глибоке переконання В. Дончика, основним здобутком прози того літературного періоду був «психологізм, виявлення глибинних і тонких сфер внутрішнього світу людини, прагнення правди – характерів та обставин, чесність перед нею, прагнення точного слова» (Дончик, 1989: 11). В. Агеєва правомірно акцентує, що проза 70-х рр. минулого сторіччя «допомогла нам усвідомити «силу слабких», самовідданість мільйонів жінок і дітей, підлітків, тих, кого звикли іменувати жертвами, тим часом саме їх існування, їхня непокора вже були протидією ворогу» (Агеєва, 1989: 216). Вона зауважує, що у творах В. Близнеця, М. Вінграновського, Є. Гуцала, Г. Тютюнника в образах «маленьких» героїв художньо реалізовані одвічні морально-етичні цінності, внутрішня правда, сила волі, самовідданість. Слушною видається думка про те, що «проникнення вглиб індивідуальної й суспільної психології, інтерес до дослідження внутрішніх мотивів, пружин людської поведінки не могли не позначитися на проблемі героя. Ще недавно проза бачила вину в обставинах «культу особи», тепер у пошуках відповіді, вивчення причин вона дедалі більше звертається до самої людини, її особистості, ступеня усвідомлення нею своєї ролі,

позиції, причетності до різноманітних процесів довколишнього життя» (Дончик, 1987: 241).

Літературі для дітей та про дітей, творам, на яких виховувалися цілі покоління людей радянської епохи, і сьогодні, у третьому тисячолітті, позначеному свободовиявом людської самоцінності, належить провідна роль у формуванні й вихованні істинного людського «Я». Серед таких текстів (поряд із творами «Мовчун», «Старий дзвоник» Віктора Близнеця, «Первінка», «Сіроманець» Миколи Вінграновського, «Бригантина» Олеся Гончара, «Діти» Анатолія Дімарова, «Климко», «Вогник далеко в степу» Григора Тютюнника тощо) особне місце належить повісті «Біль і гнів» (1973 р.) «письменника європейського масштабу», за словами Єжи Єнджеєвича, Євгена Гуцала, котрий зазвичай, як і більшість колег по перу, «відштовхувався від одноколірних героїв, від демонстративних носіїв добра і зла, намагався побачити нове в людині – у складності й суперечності її внутрішнього світу» (Хмельницька, 1977: 199).

Є. Гуцало, котрий увійшов в українську літературу в 60-х рр. минулого сторіччя, з'явився «подібно до того, як молодий Моцарт у музиці. Він приніс із собою багато сонця, чистого неба, простору, живого різноголосся природи, запахушої землі, а водночас і високих почуттів, душевного тепла, людського милосердя; він буквально спалював себе за письмовим столом. Писати – творити – це був природний стан його душі й розуму» (Шевченко, 2003: 22). Творчий доробок письменника не був позбавлений всебічного наукового вивчення, що засвідчено ґрунтовними працями багатьох фахівців, таких як: В. Агеєва, І. Бойцун, Г. Гримич, Л. Громик, І. Дзюба, В. Дончик, М. Жулинський, Н. Зборовська, М. Наєнко, Н. Навроцька (Мрищук), Л. Новиченко, О. Подлісецька, Н. Полохова, Г. Сивокінь, Л. Тарнашинська, В. Фашенко, О. Чепурна, В. Шевчук, Г. Штонь, Ю. Щербак. Проте обраної нами для аналізу повісті торкалися зазвичай спорадично, що й зумовило наше звернення до осмислення концептуальності художнього розкриття світу дитинства, образу героя-дитини зокрема.

Мета статті – дослідити своєрідність художньої реалізації «Я» дитини-особистості в часопросторі воєнного неспокою в повісті Є. Гуцала «Біль і гнів» крізь призму вирішення таких завдань: а) з'ясувати специфіку прочитання класиків другої половини ХХ ст. у літературознавчій науці; б) виокремити оцінку прозотональності Є. Гуцала фахівцями ХХ–ХХІ ст.; в) дослідити сутність людського «Я», зокрема, і світ дитини, яка опинилася в

окупації, крізь призму сталої системи цінностей і низки морально-етичних норм тощо.

Виклад основного матеріалу. В. Дончик свого часу підкреслював, що в його прозооб'єктив нерідко потрапляла «психологія, людські емоції, настрої, почування, кипіння пристрастей душі» (Дончик, 2003: 38), оскільки Є. Гуцало – це «автор лірико-психологічної прози, акварельного письма, зосереджений не просто на внутрішньому світі людини, а на всіх його відтінках і нюансах; як поет природи, що тонко відчуває й відтворює її переміни, гру її кольорів, гаму запахів, як охоронець краси, добра, людськості й людяності» (Дончик, 2011: 262). Оцінюючи творчість Є. Гуцала, В. Дончик слушно відзначає в його «збірках 70–80-х рр. <...> поглиблення доскіпливого психологічного аналізу, зміцнення художньої реалістичності, достеменності авторської й особливо діалогічної мови» (Дончик, 2011: 264). Дослідниця Л. Громик в авторефераті на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук «Повісті Євгена Гуцала: морально-етична проблематика і поетика» (2011 р.) звертає увагу на такі класичні конструктивні елементи психологічної стилістики Є. Гуцала, як внутрішнє мовлення, описи рухів тіла, жестів і міміки персонажів, зовнішні фізичні характеристики, психологічний пейзаж тощо.

Н. Зборовська також виокремлює психологізм як характерну стильову ознаку реалістичної прози Є. Гуцала (Зборовська, 2001: 33), в якій Н. Мришук помітила «елементи неоромантизму з відбитками впливу імпресіонізму М. Коцюбинського й О. Довженка» (Мришук, 2001: 35). А оскільки, як стверджували партійні критики, «психологізм шістдесятників розхитував ідеальні людські схеми, зазіхаючи на основи соцреалістичного методу», то проза Є. Гуцала, як зазначає Н. Зборовська, свого часу «засуджувалася через невизначеність його героїв, через відсутню тут традиційну позитивність характерів», котра, як і проза Г. Тютюнника, «цупко трималася селянського світу з його національними традиціями, що також загрожувало міфологемі радянського інтернаціоналізму» (Зборовська, 2001: 34). Дослідниця доходить висновку, що «в таких умовах лірико-психологічна стилістика Є. Гуцала не досягла можливого тут рівня майстерності, розвинути психологічну прозу митцеві не вдається: з'являються штампи, грубі прийоми, схематичні зображення» (Зборовська, 2001: 34).

І. Дзюба переконував, що Є. Гуцало у прозі «досягає неповторного поєднання епічного й ліричного, настроєвого, тонкої взаємодії об'єктивних народних характерів і суб'єктивного світу опові-

дача...» (Дзюба, 2006: 128). М. Жулинський підкреслював, що він «ніколи не намагався виписувати людину великими буквами, не подавав її «на виріст» – в ім'я безоглядного наслідування за законами ідеального героя» (Жулинський, 1979: 29). Навпаки, прозаїк повсякчас виявляв «...любов до простої, звичайної людини, любов до життя в усій його не завжди видимій складності, прагнення відкрити в звичайному незвичайне, в буденному – святкове, в смішному – драматичне, в трагічному – життєствердне» (Жулинський, 1979: 30).

Справді, у центрі уваги письменника (в обраній для аналізу повісті «Біль і гнів») – звичайні особистості, прості мешканці села, зокрема, дитина війни (оскільки і сам митець, як і В. Близнець, М. Вінграновський, Г. Тютюнник, Б. Харчук та інші, «належав до пораненого, психічно травмованого покоління» (Зборовська, 2001: 29)), її важке життя на окупованій території в часи Великої Вітчизняної.

Тональність авторського непростого дитинства, що «актуалізує пережитий психоемоційний досвід» (Захарчук, 2008: 324), неважко віднайти в текстах минулого сторіччя. Пояснити це, ймовірно, можна тим (скористаємося тут думкою Я. Розумного), що «всі вони (маємо на увазі письменників другої половини ХХ ст., які зверталися до теми війни – А. Т.) почали писати приблизно через 10–15 років після закінчення війни, що, згідно з висновками сучасної психології, є часом, коли в учасника або свідка будь-якого насилля чи психічного потрясіння оживає післятравматична опізнена тривога...» (Розумний, 1986: 36). Тому правда Є. Гуцала в повісті «Біль і гнів» умотивована фотографічною дитячою пам'яттю митця: «...війна винищує і таких хлоп'яків (так автор говорить про 12-річного Ілька – А. Т.), нівечить їхні душі, випікає в них найніжніше, найлюдяніше...»; «...лихоліття не спалить їхнього людського кореня, але підточить, викривить, одсіче найдорожчі паростки...» (Гуцало, 1980: 79).

Героєм аналізованого твору є 12-річний Ілько Шулик («...повитуха <...> Ілька приймала років дванадцять тому...» (Гуцало, 1980: 7)), хлопчик, наділений неординарними здібностями, активний, здатний приймати самостійні рішення, морально не зіпсований. Автор детально змальовує не лише той світ, в якому реально перебуває герой (його вчинки, пригоди), а й багатий внутрішній світ дитини, її думки, переживання, ставлення до інших.

Певною мірою обрану повість «Біль і гнів» можна було б назвати авантюрою, зважаючи на ті перипетії, в які потрапляє персонаж, та на домінуючий лінійний тип розвитку сюжету. Однак

аксіологічна домінанта повісті – це не відтворення поетики героїзму чи пригод, а змалювання труднощів і драматизму ситуацій життя в окупації, якщо ти патріот своєї країни.

Світ дитини моделюється різнопланово й послідовно. Письменник порушує чимало проблем, але більшість з них – побіжно, зосереджуючись зазвичай на центральній, що зумовлено жанровими вимогами повісті як твору, який не передбачає наявності багатьох сюжетних ліній, завдяки чому стало б можливим епічне розкриття людських долі і суперечностей епохи загалом.

Прозаїк не пропонує єдиного погляду на зображені події, хоч оповідь ведеться від імені автора, проте останній не просто «зазирає герою в очі й душу», він час од часу змінює наративний ракурс – оповідає від імені то одного, то іншого героя. Завдяки цьому прийому твір набуває об'ємності, змінюється не просто акцент зображення, а вводиться новий погляд, нові реалії, для кожного персонажа створюється окремий світ, і в кожному новому світі значущими стають інші проблеми, які актуалізуються певним речовим оточенням.

Є. Гуцало в обраній для аналізу повісті створює модель світу на прикладі однієї родини, яка опинилася в окупації. Традиційно Україна репрезентується переважно не як урбаністична, а як селянська країна, тому рід сприймається як основа життя української людини з відповідним менталітетом, сталою системою цінностей і морально-етичними нормами.

У творі йдеться про трьох сестер, котрі живуть в одному селі. Наймолодша – Віра Шулик – у батьківській хаті, незаміжня. Середня – Ониська – має чоловіка Андрія Калюжного, який «покалічився <...> десь у світах, то добився додому, переховується...» (Гуцало, 1980: 68). Окремо, у власній хаті, поряд із Вірою живе найстарша – Христина, чоловік якої – Павло – так само, як і Андрій, – у партизанах (про нього «...чи не кожне в селі знало, що він партизанить...» (Гуцало, 1980: 39)), їхній син Ілько Шулик – центральний персонаж, бо події майже повсякчас розгортаються навколо нього. За час описуваних подій Христина народжує другого сина.

Автор не випадково обрав символічне число три. Відомо, що «з давніх-давен у символіці трійки – сукупність Верхнього, Середнього і Нижнього світів; єдність Нави-Яви-Прави та Неба-Землі-Води; нерозривність дня-ночі-ранку, батька-матері-дитини, дитинства-зрілості-старості. В цій же символіці – глибоке розуміння розвитку всього живого, в тому числі роду людського...» (Багнюк, 2010: 432). Число три налаштовує на сакральне сприйняття зображуваного,

до того ж, кожна з сестер втілює певний тип долі жінки. Загальновідомо, що жінка – берегиня роду, тому символічно, що одна (Віра) не приймає палке кохання зрадника Назара Лясоти, інша (Ониська) гине від кулі окупантів, бо надала прихисток розвідникам, а третя, всупереч жахливим умовам і перебуванню в постійному страху очікування репресій через чоловіка-партизана, народженням нової дитини дає надію на продовження роду.

Ще на початку повісті автор укладає в уста молодшої сестри слова, що стануть концептуально важливими для подальшого зображення характерів і ситуацій: «...Ой, Христе, Христе, й навіщо ми народилися під таку хуртечу, навіщо живемо під таку веремію? А жити треба, що б там не було... Й не тільки нам тяжко. Ой, скільки тих скалічених життів, горенько! Одні з далеких світів не повернуться, а другі, не виходячи з хати, вдома...» (Гуцало, 1980: 24–25).

Віра плаче за нездійсненим омріяним жіночим щастям, уособленням якого для неї була старша сестра. Саме тому спогади про її весілля вплітаються драматичною нотою на контрасті в момент, який переживають героїні, та виокремлюються як характеристика часу, бо виходять на узагальнюваний рівень типізації обставин: «...Я й досі пам'ятаю, як він до тебе свататись приходив, а потім, за два дні до весілля, навідався до нас на вінок, ще покійні тато й мама живі були. Хто в нього був за старшого боярина? Мирон Осадчий, і досі бачу його перед собою... Де він тепер, наш голова сільради? Пішов на фронт, жінка досі жодної звістки від нього не має...» (Гуцало, 1980: 25).

Христину й Ониську змалювано виключно в закритому часопросторі власного помешкання, зв'язковими між ними є Ілько та незаміжня сестра Віра. Христина (на останньому місяці вагітності) – не тільки уважна господиня, вона кмітлива й безстрашна. Важко переносячи вагітність, Христина піклується про старшого сина, переймається за чоловіка, тактовно й доброзичливо приймає в себе вдома «сільського дурника» (Гуцало, 1980: 10) Юза, підгодовує його, допомагає чим може сестрі Онисьці, передаючи їй з Ільком сушену рибу. Коли вже наблизилися пологи й за допомогою до Христини звернувся односелець Гаврило Якимаха, який втік з-під конвою, вона прихистила і його у підготовленій заздалегідь криївці під власним ліжком. Її сестра Ониська так само виявляє героїзм. Тільки якщо образ Христини створюється переважно через її діалоги з повитухою бабою Мигалькою та сестрою Вірою, то Онисьчин – через конкретні дії, думки й переживання.

Ілько не протиставляється родичам чи односельцям. У повісті відсутнє протистояння діти/дорослі. Групування персонажів відбувається за аксіологічними критеріями. Автор не дає жорстких оцінок героям, власне авторське мовлення відсторонене, образ автора не персоніфікується й прямо не виявляється. Характеристики персонажам надають інші персонажі чи оцінке змалювання події, коли читач має сам зробити висновок, до якого підводить автор зображенням певної ситуації.

Ілько Шулик – один із головних персонажів повісті не лише за сюжетом, а й за способом розгортання нарративу. Його просторова динаміка спроектована таким чином, щоб пов'язати між собою ключові епізоди й відтворити концептуальні сцени з максимальною виразністю, правдоподібністю. Хлопчик переживає пригоди, пов'язані з ритмом окопів, утечею з-під варти, поневіряннями в пошуку прихистку (якраз у цей момент виявляється внутрішня людська сутність односельців), переховуванням у льосі та ще й під час пожежі, здійсненням помсти (вбивство зрадника Назара Лясоти).

Авторське слово при цьому максимально об'єктивоване, проте непряме авторське мовлення передає події з позицій хлопця, завдяки чому створюється драматичне напруження. Наприклад, Ілько за дорученням матері поспішає до тітки Ониськи, і читач дізнається про вдачу жінки та її непоказний героїзм, про поранення її чоловіка, який переховується в льосі. На зворотному шляху хлопець потрапляє на очі німцю Отто Ляметцю, який направляє його до гурту чоловіків, що будуть відправлені рити окопи.

Імовірно, це ключовий момент повісті, оскільки в ньому сконцентровано одразу низку проблем: зраду, героїзм, мужність, патріотизм тощо. Ілько стає не просто свідком героїчного вчинку вчителя Сави Григоровича, а й замість авторського коментаря робить влучні зауваження, що глибше розкривають ситуацію, ніж опис і пояснення. Наприклад, про боягуза та відступника Якова Підлатайла Ілько по-дорослому розмірковує: «Здається, всі для нього тільки й існують, щоб він ненавидів їх та капості їм усякі творив...» (Гуцало, 1980: 29), а на його зауваження про погану роботу на німців відповідає: «Та ми ж, дядьку, не в колгоспі, а на окопах <...> Нема куди квапитись...» (Гуцало, 1980: 27). Крім того, йому належать характеристики інших героїв, зокрема Гаврила Якимахи: «...Стояв у юрмі Гаврило Якимаха, він доводився Ількові далеким родичем, а яким – хлопець так до пуття й не знав. Був Якимаха підсліпуватий на праве око...» (Гуцало, 1980: 23), чи Андрія

Калюжного, чоловіка Ониськи: «Й Ілько, придивляючись до дядька, покрадьки дивувався, що дядько зараз так не схожий на колишнього дядька Андрія. Колишній був не тільки молодший, лагідніший, ніжніший, а й веселіший, а цей був похмурий, очі стали колючі...» (Гуцало, 1980: 78). Такі влучні, зовсім не дитячі спостереження-висновки підкреслюють одночасно дитинність героя і його мудрість, спостережливість, вміння помічати найдрібніше, узагальнювати побачене.

У ставленні до Ілька виявляють своє внутрішнє «Я» й інші герої твору. Зокрема, в образі вчителя Сави Григоровича презентовано чесну, порядну, совісну людину, яка переймається думкою односельців, бо він – учитель і має бути прикладом: «...Сава Григорович почувався так, наче сам був винуватий у тій несправедливості, що коїлась перед ним, і він уникав зустрітись поглядом з Ільком, якого мав за щирю й пряму в своїй відвертості натуру. <...> Адже в школі він завжди навчав дітей справедливості, добра, вимагав, щоб вони жили за високими принципами взаємодопомоги, безкорисливості, дбали б про виховання в самих собі поняття честі...» (Гуцало, 1980: 33). Схожі акценти розкриває й характеристика Христини: «...про Ілька весь час пам'ятаючи, болів він їй у серці свіжою раною...» (Гуцало, 1980: 72).

Інші діти в обраній повісті Є. Гуцала зображені здебільшого поверхово. Акцентовано образ однокласника і найкращого друга Ілька Степана Яська, але він виконує переважно композиційну функцію, характерологічні штрихи майже відсутні, його роль – бути свідком, передати інформацію тощо. Також автор вибудовує і колективний образ: «Слідом за ними заспішили інші хлопці, які наче боялися прогавити не тільки страшно, а й вражаюче, цікаве видовище. Хлопці озирались один на одного, були зосереджені, німі, з упертими виразами на обличчях...» (Гуцало, 1980: 127); або узагальнений: «Чоловіків усіх повбивали! – крикнув йому у відповідь якийсь хлоп'як...» (Гуцало, 1980: 126). Лише раз принагідно згадуються інші діти, які мають ім'я: «...і двоє Макляків – брат і сестра – вчилися з Ільком в одному класі. Обоє біляві, кирпаті, смішливі...» (Гуцало, 1980: 56).

Висновки. Досліджуючи своєрідність художньої реалізації «Я» особистості в межах «людина і війна», «дитина і війна», «особистість і непорушна система ХХ ст.» у повісті про війну Є. Гуцала «Біль і гнів», ми дійшли висновку, що, по-перше, письменник текст «укомплектував» найвиразнішими маркерами повістєвого жанру (зосібна, невелике коло проблем, певний (лише кілька днів із життя персонажів) проміжок часу, сюжет –

у статиці, а конфлікти – в динаміці, відкритий фінал тощо). По-друге, Є. Гуцало майстерно підійшов до вибору дійових осіб твору: і дорослі, і діти – не однотипні безликі особистості, а яскраві індивідуальності зі своїм характером, темпераментом, світобаченням, світосприйняттям. Протистояння діти/дорослі відсутнє в повісті, їх групування відбувається за аксіологічними критеріями, а справжнє «Я» визначається у взаємозв'язку з багатоліким соціумом, його обставинами. Модель світу твору – це приклад життя-буття однієї родини Шуликів часів окупації. Крізь призму дитинності,

мудрості, спостережливості Ілька увиразнено і внутрішні константи інших героїв твору (зокрема, Сави Григоровича, Христини тощо).

Таким чином, проаналізована повість Є. Гуцала «Біль і гнів» про воєнний неспокій, про драматизм і героїзм юної особистості в критичних ситуаціях окупованої території увиразнила властивий для української літератури того часу тип головного героя – підлітка, який репрезентує ідеї мужності, відваги, раннього дорослішання юнака, обпаленого війною. Прозаїк використовує принцип детермінізму, об'ємно й різнопланово розкриваючи світ дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеева В. Нові виміри воєнної теми. *Діалектика художнього пошуку: літературний процес 60–80-х рр.* Київ : Наукова думка, 1989. С. 207–247.
2. Багнюк А. Символи українства : художньо-інформаційний довідник. Тернопіль : Навчальна книга ; Богдан, 2010. 512 с.
3. Гуцало Є. Біль і гнів. З вогню воскресли : повісті. Київ : Дніпро, 1980. С. 3–132.
4. Дзюба І. Українська повість сьогодні. З криниці літ. У 3 т. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1: Статті. Доповіді. Рецензії. Передмови. Дещо про добрих сусідів і духовну рідню. С. 122–155.
5. Дончик В. З потоку літ і літпотоку. Київ : ВД «Стилос», 2003. 556 с.
6. Дончик В. Подвижництво. Доля української літератури – доля України : монологі й полілогі. Київ : Грамота, 2011. С. 262–266.
7. Дончик В. Поступ і суперечності. *Діалектика художнього пошуку: літературний процес 60–80-х рр.* Київ : Наукова думка, 1989. С. 3–20.
8. Дончик В. Український радянський роман: рух ідей і форм. Київ : Дніпро, 1987. 429 с.
9. Дончик В. Художні методи не впроваджуються силою. *Слово і Час.* 2011. № 7. С. 20–22.
10. Жулинський М. Людина як міра часу. Концепція людини і проблема характеру в сучасній радянській літературі. Київ : Дніпро, 1979. 275 с.
11. Захарчук І. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму) : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2008. 406 с.
12. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва. *Слово і Час.* 2001. № 12. С. 26–42.
13. Мришук Н. Мала проза Євгена Гуцала: поетика жанру : монографія. Київ : ІВЦ Держкомстату України, 2001. 148 с.
14. Розумний Я. Героїка чи антигероїка: тема війни в поезії шістдесятників і Нью-Йоркської групи. *Сучасність.* 1986. № 11. С. 34–45.
15. Хмельницькая Т. Между помыслом и поступком. *В середине семидесятых: литература наших дней : сборник статей / Ю. Андреев и др.* Ленинград : Лениздат, 1977. 375 с.
16. Шевченко А. Феномен Євгена Гуцала. *Дивослово.* 2003. № 3. С. 22.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (1989) Novi vymiry voiennoi temy. *Dialektyka khudozhnoho poshuku: literaturnyi protses 60–80-kh rr.* [The dialectic of artistic search: the literary process of the 60–80's]. Kyiv : Naukova dumka. P. 207–247. [in Ukrainian]
2. Bahniuk, A. (2010) Symvoly ukrainstva. *Khudozhno-informatsiyni dovidnyk* [Symbols of Ukrainianness. Art information guide]. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan. 512 p. [in Ukrainian]
3. Hutsalo, Ye. (1980) Bil i hniv. *Z vohniu voskresly: povisti.* [They rose from the fire]. Kyiv : Dnipro, pp. 3–132. [in Ukrainian]
4. Dziuba, I. (2006) Ukrainska povist sohodni. *Z krynytsi lit: u 3 t.* [From the well of years]. Kyiv : VD “Kyievo-Mohylianska akademiia”. T. 1: Stati. Dopovidi. Retsenzii. Peredmovy. Deshcho pro dobrykh susidiv i dukhovnu ridniu, pp. 122–155. [in Ukrainian]
5. Donchyk, V. (2003) *Z potoku lit i litpotoku* [From the flow of years and the flow of years]. Kyiv : VD “Stylos”. 556 p. [in Ukrainian]
6. Donchyk, V. (2011) *Podvyzhnytstvo. Dolia ukrainskoi literatury – dolia Ukrainy: monolohy u polilohy* [The fate of Ukrainian literature is the fate of Ukraine]. Kyiv : Hramota, pp. 262–266. [in Ukrainian]
7. Donchyk, V. (1989) *Postup i superechnosti. Dialektyka khudozhnoho poshuku: literaturnyi protses 60–80-kh rr.* [The dialectic of artistic search: the literary process of the 60–80's]. Kyiv : Naukova dumka, pp. 3–20. [in Ukrainian]
8. Donchyk, V. (1987) *Ukrainskyi radianskyi roman: Rukh idei i form* [Ukrainian Soviet novel: The movement of ideas and forms]. Kyiv : Dnipro. 429 p. [in Ukrainian]
9. Donchyk, V. (2011) *Khudozhni metody ne vprovadzhuitsia sylomits* [Artistic methods are not implemented by force]. *Slovo i Chas.* № 7. P. 20–22. [in Ukrainian]

10. Zhulynskiy, M. (1979) Liudyna yak mira chasu. Kontseptsia liudyny i problema kharakteru v suchasniy radianskii literature [The people as a measure of time. The concept of man and the problem of character in modern Soviet literature]. Kyiv : Dnipro. 275 p. [in Ukrainian]
11. Zakharchuk, I. (2008) Viina i slovo (Militarna paradyhma literatury sotsialistychnoho realizmu) : monohrafiia [War and the Word (Military Paradigm of the Literature of Socialist Realism)]. Lutsk : PVD "Tverdynia". 406 p. [in Ukrainian]
12. Zborovska, N. (2001) Stylovyi portret shistdesiatnytstva [Stylish portrait of the sixties]. *Slovo i Chas*. № 12. P. 26–42. [in Ukrainian]
13. Mryshchuk, N. (2001) Mala proza Yevhena Hutsala: Poetyka zhanru : monohrafiia [Yevhen Gutsal's short prose: Poetics of the genre]. Kyiv : IVTs Derzhkomstatu Ukrainy. 148 p. [in Ukrainian]
14. Rozumnyi, Ya. (1986) Heroika chy antyheroika: tema viiny v poezii shestydesiatnykiv i Niu-Yorkskoi hrupy [Heroics or antiheroes: the theme of war in the poetry of the sixties and the New York group]. *Suchasnist*. № 11. P. 34–45. [in Ukrainian]
15. Hmel'nickaja, T. (1977) Mezhdum pomyslom i postupkom. V sredine semidesjatyh: literatura nashih dnei : sb. st. / Ju. Andreev i dr. [In the mid-seventies: the literature of our days]. Leningrad : Lenizdat. 375 p. [in Russian]
16. Shevchenko, A. (2003) Fenomen Yevhena Hutsala [The phenomenon of Eugene Gutsal]. *Dyvoslovo*. № 3. P. 22. [in Ukrainian]